

AZ ALGÉRIAI HÁBORÚ KEZDETE (1954–1955)

Az 1954. november 1-jén kirobbant felkelésről nem csupán a jogilag „tengerentúli három francia megyét” alkotó Algéria iránt csekély érdeklődést tanúsító francia közvélemény, de a kormányon és ellenzékben lévő politikusok – sőt maguk a felkelők – sem gondolták, hogy közel nyolc évig tartó háborút indít el. Gyors megoldást reméltek mind a felkelők, mind a gyarmati hatalom. Az előbbieket abban bízták, hogy az algériaiak tömegesen ragadnak majd fegyvert, állnak melléjük, s a nemzetközi közvélemény támogatását is megszerezve Algéria szuverenitásának elismerésére kényszerítik Párizst. A gyarmati hatalom pedig úgy vélekedett, hogy gyors és határozott rendőri akciókkal, valamint reformoknak alig nevezhető változtatásokkal helyreállítja a társadalmi békét.

A felkelés kirobbanását követő év eseményei egyik fél kezdeti elvárásait sem igazolták. Annak jelei viszont egyre nyilvánvalóbbá váltak, hogy Franciaország súlyos belpolitikai megrázkódtatások elé néz, s minél inkább hangsúlyozza algériai katonai akcióinak „rendfenntartó” jellegét, annál inkább egy valószínűsítő háborúba sodródik.¹ A felkelőknek pedig arra kellett rájönniük, hogy egy szikra nem elég a gyarmat lángba borításához, s a nemzetközi életnek sem Algéria a legfontosabb problémája.

A nemzeti mozgalom útja a fegyveres felkelésig

Algéria különleges helyet foglalt el a francia gyarmatbirodalomban: de facto gyarmat volt, de jure viszont az 1947-ben elfogadott ún. szerves alaptörvény értelmében Franciaország integráns részeként „egy megyecsoporthoz” tartozott. A végrehajtó hatalom a francia kormány által kinevezett és neki felelős főkormányzó kezében összpontosult. Franciaország nemzetközi szerződéseit (így pl. a NATO szerződést) teljes joggal alkalmazták Algériára is. Az ország ügyeit a 120 tagú *algériai gyűlés* a főkormányzóval egyetértésben intézte. A területre 60 képviselőt választott az egymillió európai származású lakos, s ugyanennyit a kilencmillió algériai. A demokratikus szabadságjogokat kiterjesztették ugyan Algéria valamennyi lakójára, ám garantálását a gyakorlatban az algériai gyűlés hatáskörébe utalták, ahol viszont minden döntés meghozatalához kétharmados többségre volt szükség. Ez az eljárás jogilag is biztosította az európai származásúak korlátlan uralmát, az algériaiakat pedig gyakorlatilag a politikai élet perifériájára szorította, s lehetetlenné tette nemzeti aspirációjuknak, az önrendelkezési jognak az érvényesítését. Ennek ellenére a nemzeti mozgalom pártjai – bízva a franciaországi demokratikus erők támogatásában – tudomásul vették a legális kereteket, s az általa nyújtott lehetőségeket kihasználva küzdöttek a nemzeti függetlenségért. A gyarmati legalitás elfogadását az algériai lakosság részéről elsősorban a kényszer és a megfélemlítés motiválta. Ennek a lélektani állapotnak a kialakulásában meghatározó élmény volt az 1945. májusi felkelés leverését követő könyörtelen megtorlás.

1945. május 8-án Algéria-szerre megünnepezték a fasizmus felett aratott győzelmet. A keleti országrész városaiban (Sétif, Guelma stb.) felvonuló algériaiak arra is felhasználták az eseményt, hogy követeljék országuk függetlenségét. Az ünneplés és a tüntetések véres összeütközésekbe, majd napokig tartó – a falvakra is kiterjedő – szervezetlen brutalitásba, a középkori parasztfelkelésekre emlékeztető fegyveres összecsapa-

pásokba torkollottak. A felkelés elfojtására bevetették a katonaságot. A beavatkozásnak több tízezer algériai halálos áldozata lett.²

Valóságos traumát élt át az algériaiak társadalma, a rettegés, a félelem és az elfojtott gyűlölet telepedett rá. Az európaiak társadalmát sem a nyugalom jellemezte már ezután, a legális kereteket elutasítókra vagy akárcsak megkérdőjelezőkre a legszélsőségesebb eljárás várt. A nacionalizmus megerősödött mind az európaiak, mind az algériaiak körében. Az előbbieké a változatlanyságot, a gyarmati status quo fenntartását fejezte ki. Ezzel feszült szembe az algériaiaké, amely gyökeres változást akart, s akár erőszak árán is változtatni akart a megalázott algériaiak helyzetén.³

A felkeléskor a nemzeti mozgalom pártjait betiltották, újjászervezésükre csak a következő évben nyílt lehetőség. Kivételt képezett az Algériai Kommunista Párt (AKP), amely „hitleristának” bélyegezte a nacionalistákat és könyörtelen megbüntetésüket követelte.⁴ Ez az állásfoglalás szinte helyrehozhatatlanul megrontotta a kommunisták és a nacionalisták kapcsolatát. Pedig az AKP 1946-tól, amikor nyilvánosan beismerte az egy évvel korábban elkövetett hibáját, határozottan törekedett arra, hogy a nemzeti felszabadulásra helyezze a hangsúlyt, s ne a szociális forradalomra. Az 1952-ben tartott VI. kongresszusa jelezte először egyértelműen a bekövetkezett változást, amit az elfogadott program címe fejez ki: „Nemzeti földön küzdeni a független és szabad Algériáért”.⁵

Az európai származásúak körében számottevő befolyással rendelkező pártnak a nemzeti mozgalomba való integrálódását azonban – az 1945-ös felkeléskor tett állásfoglalásán túl – erőteljesen gátolta, s végső soron megakadályozta a nemzetközi kérdésekben elfoglalt álláspontja, amely gyakorlatilag a zsdanovi-kommunista blokkszemléletben kifejeződő szovjet külpolitikai szervilis támogatását jelentette. Így történhetett meg, hogy a párt a nemzeti függetlenség kivívásának feltételeként tüntette fel a Szovjetunió kritikátlan támogatását. Az ilyen állásfoglalások még a párthoz közelálló mérsekelt nacionalista Algériai Kiáltvány Demokratikus Uniója (Union démocratique du Manifeste algérien – UDMA) bírálatait és elutasításait is kiváltották.

A párt vezetője, Ferhát Abbász (1899–1985) politikai karrierjét az 1920-as években kezdte. A második világháború előtt azért küzdött, hogy az algériaiak francia citoyenné váljanak, az ország pedig ne gyarmat legyen, hanem integrálódjon Franciaországba, annak egyik tartományaként. A világháború alatt, leszűrve a korábbi tapasztalatok tanulságait és érzékelve a küszöbönálló változásokat a világban, gyökeresen változtatott politikai programján. Az 1943 februárjában szerkesztett Algériai Nép Kiáltványa már az önálló algériai állam megteremtését tűzte ki célul.⁶ Erre épült az 1946-ban alapított UDMA programja, amint arra a párt neve is utal. Ez a program a francia forradalom republikánus eszmeiségében gyökerezett, s a politikai harc békés módszereit részesítette előnyben. Nagy hangsúlyt fektetett a demokrácia szociális alapjainak megteremtésére, a kolonializmus – „a politikai, gazdasági, társadalmi diktatúra” – gerincét alkotó algériai és európai földbirtokos oligarchia uralmának lerombolására, „a demokratikus és szociális köztársaság megteremtésére”. A létrejövő szuverén algériai állam továbbra is szoros kapcsolatban, „szabad föderációban” lenne Franciaországgal.⁷

A vallási reformizmus hívei, az ulemák, akik az 1930-as években aktív politikai tevékenységet is kifejtettek, visszahúzódtak, s csak kulturális kérdésekkel foglalkoztak, továbbra is hangsúlyozva Algéria iszlám civilizációhoz tartozását. A fegyveres felkelés gondolata sem az AKP-ban, sem az UDMA-ban nem vetődött fel. A nemzeti mozgalom legbefolyásosabb pártjában, a Mozgalom a Demokratikus Szabadságjogok

Diadaláért (Mouvement pour le Triomphe des liberés démocratique – MTLD) névben viszont igen. A városokban és vidéken, de a Franciaországban dolgozó algériaiak körében is döntő befolyással rendelkező párt egyes tagjaiban az 1945. májusi felkelés után gyökeresedett meg az a gondolat, hogy a nemzeti függetlenség kivívásának csak egyetlen útja van: a fegyveres harc.

Az MTLD 1947-ben tartott – illegális – kongresszusán kompromisszumos döntés született. A gyarmati legalitást elvetők nyomására létrehozták az Organisation spéciale (OS) nevű paramilitáris szervezetet. Feladatául a fegyveres felkelés előkészítését szabták meg. Ugyanakkor a kongresszus arról is határozott, hogy a párt részt fog venni a különböző szintű választásokon.⁸ A kongresszus döntései meghatározták az MTLD sorsát, a kompromisszumot 1954-ig, a felkelés kirobbanásáig mindannyiszor megújították. Eközben azonban a politikai ellentéteket takaró szervezeti megosztottság fokozatosan felbomlasztotta az MTLD-t.

A kongresszus az OS szervezését a fiatal, a nacionalista mozgalomhoz a világháború alatt középiskolásként csatlakozó Ait Ahmedre bízta.⁹ Az egymással konspiratív módon kapcsolatot tartó négyfős báziscsoportokra épülő szervezet 1948-ban már 1000–1500 tagot számlált. Többségük az európai frontokon harcolt, illetve az 1945. májusi megtorlás hatására csatlakozott a nacionalistákhoz. A tagok számára tanfolyamokat szerveztek. Ezek fő témája a forradalmi mozgalmak, partizánháborúk elméletének (Clausewitz, Engels) és gyakorlatának (Írország, Jugoszlávia, Szovjetunió) tanulmányozása volt.¹⁰

Az OS alig hajtott végre fegyveres akciót, mivel fegyverzete igen szegényes volt (vadászpuskák, illetve néhány az észak-afrikai frontokon elhagyott kézi fegyver). Elsősorban a fegyvervásárláshoz szükséges pénz megszerzése motiválta leglátványosabb akciójukat, az orani posta kirablását is 1949 áprilisában. A rendőrség az akció mögött nem sejtett politikai indítást, amely csak egy évvel később tárult fel, amikor árulás következtében az OS több mint háromszáz tagja került börtönbe. Ben Bellát,¹¹ aki 1949 óta volt a vezetője a szervezetnek, életfogytiglani kényszermunkára ítélték. Ait Ahmed illegálisan Kairóba távozott. Őt követte Mohamed Khaider, a francia parlament képviselője, aki szándéka ellenére keveredett az orani postarablásba (gépkocsiját használták az OS-tagok), majd 1952-ben a blidai börtönből megszökött Ben Bella. Ez a „kairói csoport” továbbra is kitarzott a fegyveres felkelés mellett.

Otthon viszont a legális harc vitákat provokáló eredménytelensége, s az 1920-as évek óta a nacionalista harc élén álló, vitathatatlan tekintéllyel rendelkező pártvezető, Messzali Hadzs (1898–1974) diktatórikus vezetési stílusa kaotikus állapotot idézett elő az MTLD-ben. A vezető testület, a központi bizottság többsége szembe fordult a zaimmal (a „vezetővel”). Néhányan közülük 1954 márciusában megalakították a Cselekvés és Egység Forradalmi Bizottságát (Comité révolutionnaire d’unité et d’action – CRUA). A csoport – amelynek létezéséről nyomban megalakulása után tudomást szerzett a katonai felderítés – „valódi forradalmi eszközzé szeretné alakítani az MTLD-t, amely vállalva a tunéziai és a marokkói nacionalistákkal a gyarmati rendszer lerombolásán tevékenykedne”.¹²

A tagság teljes dezorientáltsága – mondhatni bénultsága – és Messzali Hadzs makacs, hiúságtól sarkallt ellenállása miatt azonban a CRUA nem tudott jelentős befolyásra szert tenni a pártban. Célja megvalósításához, a fegyveres felkelés előkészítéséhez viszont támogatást kapott az egyre markánsabb pánarab elkötelezettségű nasszeri Egyiptomtól. 1954. április 3-án a három maghreb ország Kairóban tartózkodó nacionalista vezetői tanácskozást tartottak a francia gyarmati rendszer elleni harc összehango-

lásáról. Itt Ben Bella a felkelés kirobbantásának részletes tervével állt elő, ami elnyerte az egyiptomi vezetés támogatását.¹³ Tunéziában már 1951 óta folyt partizántevékenység. Intenzitását az sem csökkentette, hogy Mendès-France kormányfő 1954. június 30-án Tuniszba látogatott és bejelentette a protektorátus belső autonómiájának az elismerését. Marokkóban a városokban bontakozott ki különösen véres gerillamozgalom 1953 augusztusa után, amikor Párizs lemondatta és száműzetésbe küldte a nacionalistákkal szimpatizáló Mohamed ben Juszeft uralkodót. A legnagyobb hatást azonban a franciák indokínai veresége váltotta ki. A nacionalisták „isteni igazságszolgáltatásként” értékelték, mivel Dien Bien Phu eleste május 8-án, az 1945-ös véres események évfordulóján történt.¹⁴ Ezek az események tovább növelték a fegyveres harc híveinek türelmetlenségét. Attól tartottak ugyanis – s egyáltalán nem alaptalanul –, hogy a marokkói és a tunéziai probléma megoldása, illetve az indokínai kivonulás után Párizs fokozott figyelmet fordít majd Algériára, s mindent meg fog tenni a nacionalista mozgalom szétzúzásáért.

Június végén a CRUA 22 tagja Algírban tanácskozást tartott, és eldöntötte, hogy „kirobbantja a fegyveres felkelést, mert csak ez teszi lehetővé, hogy túllépjenek a belső pártharcokon és felszabadítsák Algériát”.¹⁵ Mohamed Budiaf vezetésével és Ben Bulaj, Ben Mhidi, Murad Didus, Rabat Bitat tagságával megalakult az „ötök bizottsága” a fegyveres harc előkészítésére. Július 7-én Budiaf Bernben találkozott Ben Bellával, s megegyeztek, hogy az „ötök bizottsága” és a kairói csoport koordinálja az előkészületeket. Hosszas habozás után augusztusban csatlakozott hozzájuk a messzalista Belkaszem Krim is. Ezt a kilenc személyt nevezi előbb a zszurnalisztika, majd a történetírás „történelmi vezetőknek”.¹⁶ 1954. október 22–23. éjjelén tartott tanácskozásukon pedig megalakították a Nemzeti Felszabadítási Frontot (Front de libération nationale – FLN) és a Nemzeti Felszabadító Hadsereget (Armée de libération nationale – ALN). Arról is döntöttek, hogy az első fegyveres akciókat november elsejére virradó éjjel hajtják végre.

Tettükkel a nemzeti mozgalom egész addigi fejlődését, küzdelmének eredményességét kérdőjelezték meg, sőt utasították el, mivel úgy vélték, hogy előrelépni vitákkal már nem lehet, csak cselekvéssel. Egyelőre a tagadás álláspontjára helyezkedtek, és semmilyen programot nem tudtak felmutatni a politikai megújulásra. Programjukat két szóban foglalták össze: fegyveres harc. Jól jellemzi ezt az álláspontot Mohamed Budiaf: „A felkelés előestéjén a nemzeti függetlenségen és azon az akaraton kívül, hogy a tömegeket bevonjuk a felkelésbe, semmilyen pontos elképzelésünk nem volt arról, milyen legyen az algériai forradalom programja. A forradalom szón elsősorban azt a módot értettük, ahogyan a függetlenséget kivívjuk. Egyrészt erőszakkal a nacionalista mozgalom bürokratikus és reformista módszerei ellenében, másrészt darabokra törve a mozgalom régi struktúráit”.¹⁷

Ezt az álláspontot fejtették ki a november 1-jén közzétett – rölapokon terjesztett – kiáltványukban is. Ugyanitt leszögezték, hogy céljuk „a szuverén, szociális és demokratikus algériai állam helyreállítása az iszlám elveinek keretén belül”. Harcukban kiemelten számítanak a nemzetközi közvélemény támogatására („internacionalizálják az algériai problémát”).¹⁸ A kiáltványban többször előfordul a forradalom szó, vagy annak jelzős változata. Valójában a thawra szó, amelyet az algériai történészek és politikusok azóta is nagybetűvel írnak, lázadást, felkelést, a fennálló rend felforgatását jelenti, s nem azt a tartalmat takarja, amit az európai – s általában a nemzetközi – szakirodalomban használt fogalom.¹⁹ Az 1954-es állapotot minden esetben pontosan fejezi ki.

A november elsejei „események” és az első reakciók

1954. november 1-jére virradóan az ország egész északi területére kiterjedően 30 helyen 70 erőszakos cselekményt követtek el: rendőrörsöket támadtak meg, villanyvezetékeket rongáltak meg, rárontottak a gyarmati hatalom algériai képviselőire, stb. A merényletek mintegy 80%-a a keleti országrészen történt, epicentruma az Aurès hegység volt. Az anyagi kár nem mondható jelentősnek, némely esetben a házilag készített bomba fel sem robbant. Volt viszont nyolc halálos és tizenkét sebesült áldozata az akcióknak. Ami különösen megdöbbentette a hatóságokat, főként pedig az európaiakat, az Guy Monnerot tanító meggyilkolása volt.

A 23 éves fiatalember önként vállalta, hogy Algériába megy tanítani. Első munkahelyére, Arris településre igyekezett feleségével, amikor a menetrend szerint közlekedő autóbuszukat a fegyveres felkelők feltartóztatták. A leszállított utasok között levő Szadok Kaidot, a gyarmati hatalom közismerten hűséges kiszolgálóját nyomban agyonlőtték. Ezt követően az egyik fegyveres hirtelen tüzet nyitott az európai házaspárra. Monnerot nyomban meghalt, felesége súlyosan megsebesült. E felelőtlen gyilkosságnak komoly következményei lettek: az egész háború folyamán mind a hatóságok, mind az európaiak képviselői elsőként ezt az esetet idézték, amikor idegengyűlölőnek állítva be az FLN-t diszkreditálni akarták – nem mindig sikertelenül – a francia és a nemzetközi közvélemény szemében.²⁰

Katonai szempontból az erőszakos akciók jelentéktelenek voltak, lélektani hatásuk viszont egyáltalán nem elhanyagolható. Ami a katonai hatóságokat különösen meglepte, az a merényletek szervezetségre utaló összehangoltsága, valamint az volt, hogy a legutolsó pillanatig titokban maradtak. A felkelés kirobbantásáról közvetlenül a megelőző napon értesültek.²¹

Mind a civil, mind a katonai felderítésnek voltak már információi arról, hogy a CRUA, volt OS-tagok és nacionalista fiatalok felforgató akciókra készülnek. Jean Vaujour prefektus hiába írta Párizsba október második felében, hogy fegyveres akciók történhetnek bármely pillanatban, kormánykörökben nem vették komolyan a jelzést.²² Párizsban azonban úgy vélekedtek, hogy a fegyveres akciók az MTLD válságának a következményei, s a pártban uralkodó zűrzavar miatt hamarosan kifulladásra kerülnek.²³ A kormány és valamennyi párt – a Francia Kommunista Párt (FKP) és az AKP kivételével – az ország területi integritását veszélyeztető terrorista akciónak minősítette a felkelést, rendőrségi és nem politikai problémaként kezelte: „Algéria Franciaország, és Flandriától Kongóig egy a törvény, egy a nemzet” – jelentette ki a belügyminiszter a Nemzetgyűlésben.²⁴ Szinte általános véleményként fogalmazódott meg a nemzetgyűlési vitában, hogy a felkelés a nemzetközi kommunizmus és az arab nacionalisták külföldről irányított együttes műve.²⁵ A felkelést támogató rádiópropaganda miatt különösen két országot támadtak, Egyiptomot és Magyarországot. A hónap folyamán a belügyminiszter és a miniszterelnök többször is bírálta a budapesti és a kairói rádióállomást, amelyek „rendszeres propagandája napról napra erőszakra buzdítja az észak-afrikai lakosságot”.²⁶

Az 1953 óta működő kairói Arabok Hangja a felkelés napján beszámolt arról, hogy „Algéria november 1-jén tiszteletre méltó életet kezdett élni, és fiai kirobbantották a szabadság felkelését a zsarnoki francia imperializmus ellen”.²⁷ Budapesten 1954 nyaratól kezdve 1955 októberéig működött *A nemzeti függetlenség és a béke hangja* nevű észak-afrikai, kommunisták által szerkesztett rádióállomás, amely főszerkesztője

William Sportisse szerint közölte az FLN november 1-jei felhívását, s azt a Kairóban tartózkodó Ait Ahmed meg is köszönte.²⁸ Az arab nyelvű adó kisebb diplomáciai boykotot okozott Magyarország és Franciaország között. Végül is a magyar pártvezetés, tekintettel a kibontakozó enyhülésre és Magyarország ENSZ tagsági kérelmére – amelyet Franciaország mint a Biztonsági Tanács tagja megakadályozhatott volna –, 1955 októberében beszüntette az adót.²⁹

A magyar lapok viszonylag gyorsan közöltek híreket a fegyveres akcióról: november 3-án a Magyar Nemzet (10-én már vezércikket), 5-én a Szabad Nép. Ugyanezen a napon a Pravda is írt az eseményekről. A későbbiekben – egészen 1956 végéig – a szovjet pártlap alig foglalkozott az algériai háborúval. A rádió szintén hírt adott a felkelésről. A politikát ekkor az egy héttel korábban, október 19–23-án aláírt, a Nyugat-európai Uniót létrehozó, s ezzel a Német Szövetségi Köztársaság NATO-felvételét előkészítő párizsi szerződések foglalkoztatták. Ezt szem előtt tartva a felkelésről szóló magyar híradás nem tekinthető jelentéktelennek. Már csak azért sem, mert az arab országok sajtója, rádióállomásai sem az első helyen említették.

Az arab nyelvű adásokat (a szocialista országokét is) lehallgató, a sajtót elemző francia szervek még november 22-én kelt összefoglalójukban is a következőket írták: „Ellentétben azzal, amit vártunk, az algériai események nem adtak helyet nagy jelentőségű franciaellenes kampánynak a közel-keleti sajtóban.”³⁰ Az Arab Liga és az egyes független arab országok decembertől kezdtek egyre aktívabban foglalkozni az algériai felkeléssel, s 1955 elején már pénzügyi támogatást is megszavaztak.³¹

A párizsi magyar követség jelentéseiben először 1955 májusában jelent meg az észak-afrikai ország: „Azok a megmozdulások, amelyek 1957 végén Algírban ki-robbantak” összefoglaló címen.³² A november elsejei eseményekkel kapcsolatban megnyilvánuló viszonylag alacsony érdeklődésnek oka egyrészt az volt, hogy az elkövetkezendő napokban – sőt hosszú heteken keresztül – nem követték azt hasonló intenzitású akciók. Másrészt az is, hogy ilyen fegyveres események a szomszédos Tunéziában és Marokkóban már egy éve heti – olykor napi – rendszerességgel történtek.

Az amerikaiak is a hidegháború szellemének megfelelően formáltak véleményt. Clark algíri amerikai konzul szerint „semmi kétség, a terroristák az MTLD tagjai, és az Arab Liga nyomására cselekszenek”.³³ A november végi Dulles–Mendès-France találkozón viszont az amerikai külügyminiszter már aggodalmát fejezte ki a francia kormányfőnek az algériai események miatt. Azért ítélte súlyosnak a helyzetet, mert az csapatokat vonhat el a hidegháború fő színterének tartott Európából. Dulles visszautasította a NATO és az Egyesült Államok bevonását az algériai probléma rendezésébe, s közölte, hogy Washington legfeljebb csak külső megfigyelőként követheti az eseményeket.³⁴

Az algériai nemzeti mozgalom pártjai a gyarmati rendszert okolták az erőszakos cselekményekért, de nyilatkozataikból az is kiderült, hogy még nem azonosultak a felkelők módszereivel. Ferhát Abbász szerint az erőszakos eszközök alkalmazása nem jelent megoldást, a továbbra is a gyarmatosítókat próbálta meggyőzni arról, hogy változtassanak politikájukon, mert „a gyarmati korszaknak mindörökre vége”.³⁵ Az MTLD november 5-i nyilatkozatában a kormányt tette felelőssé a véres eseményekért: eröpolitikája s az algériai nép önrendelkezési vágyának a semmibevétele váltotta ki az erőszakos cselekményeket. Úgy vélte, hogy végső szakaszába lépett az algériai probléma megoldása, s az csak politikai – s nem katonai – lehet.³⁶ Az ulemák is ezen a napon tették közzé nyilatkozatukat. Az információk szűkösségére hivatkozva nem foglaltak állást, nem kommentálták az eseményeket, viszont az iszlám toleranciájával

érvelve mindenféle erőszakos akciót elítéltek. Az volt a véleményük, hogy az „algériai nép hiteles képviselőivel” folytatandó tárgyalásokkal el lehet jutni a belső autonómiához. Tehát az FLN-nek sem a módszereit (fegyveres harc), sem a célkitűzéseit (függetlenség) nem támogatták.³⁷

A legtöbb vitát akkor is – és mindmáig – az algériai és a francia kommunisták állásfoglalása váltotta ki. Franciaországban az FKP tárta fel legkomplexebben a felkelés politikai gyökereit, bár valójában nem hitt abban, hogy nemzeti felkelés kezdődött. Első reakciója az volt, hogy provokációról van szó, hiszen a fegyveres akciókra az MTLD zűrzavaros, szakadással fenyegető állapotában került sor. A párt attól tartott, hogy a gyarmati hatalom megismétli az 1945. májusi megtorlást, s leszámol a nacionalistákkal. Ezért került a november 8-i hivatalos állásfoglalásba az a leggyakrabban idézett megállapítás, hogy „a kommunista párt, hüen Lenin tanításához, nem tud támogatni olyan egyéni cselekedeteket, amelyek alkalmasak arra, hogy akaratlanul is a legszélsőségesebb gyarmatosítók érdekét szolgálják, még ha azokat nem is ők szították”.³⁸ Az egyéni erőszakcselekmények kritikája kétségtelenül bizalmatlanságot takar. Bár az FKP vezetése – Pierre Lentinen, a Libération algíri tudósítóján keresztül – már a felkelés napján kapott információkat az FLN létezéséről, ezeket azonban nem tekintette hitelesnek.³⁹ A rendelkezésre álló adatok arra utaltak, hogy szűk bázisú, blanquista típusú zendülésről van szó, amely az algériaiakat meglepte, s egyáltalán nem váltotta ki a remélt aktivitást.

Az AKP-nak a felkelés napján elfogadott nyilatkozata szerint „az eseményeket a nemzeti elnyomásnak, a szabadság eltiprásának és a kizsákmányolásnak a gyarmati politikája idézte elő”.⁴⁰ Ebben a nyilatkozatban nincs szó „egyéni cselekedetéről” és a velük szembeni bizalmatlanságról. A november 14-i, de még inkább az 1955. január 9-i állásfoglalásban viszont a párt egyértelműen kételyét fejezte ki az „át nem gondolt jelszavakkal és egyéni cselekedetekkel szemben”.⁴¹

Az AKP is, mint a korszak valamennyi kommunista pártja, elvileg támogattott minden antikolonialista megmozdulást, ugyanakkor azonban bizalmatlan volt minden olyan kezdeményezéssel szemben, amely nem a kommunistáktól indult ki. Az európai származású tagok véleménye is hozzájárult ennek az álláspontnak a kialakításához: „Túl megértőnek találták a vezetés politikáját a nacionalisták iránt, s egyre nagyobb számban hagyták el a pártot.”⁴² Ugyanakkor több párttag egyéni elhatározásból már az első napokban csatlakozott a felkelőkhöz. Ebben a vezetés egyáltalán nem akadályozta őket, sőt maga is kapcsolatba lépett az FLN-nel. (Az egyetlen párt volt, amely ilyen korán megtette ezt.) November 7–8-án és 12-én a központi bizottság tagja, Mohamed Geruf, majd titkára, Paul Caballero folytatott megbeszéléseket Musztafa ben Bulajjal. Megállapodtak abban, hogy a kommunisták anyagi támogatást nyújtanak a felkelőknek.⁴³

Össességében elmondható, hogy a nemzeti mozgalom pártjai értették – és magyarázták – az események kiváltó okait, olykor még szimpatizáltak is a felkelőkkel, de végső soron – egyéni esetektől eltekintve – nem támogatták a fegyveres megoldást. Még mindig úgy vélték, hogy a legalitás lehetőségei nem merültek ki. Emiatt, továbbá a gyarmati hatalom koncentrált fegyveres offenzívája miatt az FLN egyáltalán nem volt kényelmes helyzetben. Léte, fennmaradása 1954 végén egyáltalán nem volt garantált.

Egyéni akciókból népi felkelés

1954 novemberében a X. katonai körzetet alkotó Algériában mintegy 60 ezer fős szárazföldi erő állomásozott. Ebből azonban csupán mintegy 20 ezer fő volt azonnal hadra fogható. S ez sem gerillaháborúra volt kiképezve. A hadsereg nehézgépjárművei nem tudták megközelíteni a felkelők hegyi bázisait. Ezt állapította meg a katonai körzet főparancsnoka, Charrière tábornok, aki a nehéz terepviszonyok leküzdésére öszvérek és lovak „hadrendbe állítását” javasolta.⁴⁴

A kormánynak nem volt új elképzelése a probléma kezelésére. Továbbra is a klasszikus recepttel próbálkozott: erőt alkalmazni és meghirdetni a reformokat, amelyeket azután soha nem hajt végre egyetlen kormány sem. A helyzet most annyiban volt más, hogy az 1955 januárjában kinevezett új főkormányzó személye némi garanciát jelentett a kormány reformszándékát illetően. Jacques Soustelle ellenállói múlttal rendelkező, tisztességes baloldali gaullistának minősíthető, aki jó kapcsolatokkal rendelkezett értelmiségi körökben is. (Eredeti képesítése etnográfus volt, s a prekolumbiai civilizációról írott munkája kiváltotta a szakmai körök elismerését.) Az európai származásúak nem is fogadták kedvezően a kinevezését.

Integrációnak nevezett politikája három elemet tartalmazott. Az első a legfontosabb: minden algériai politika kiindulópontja az a törvényben is rögzített helyzet, hogy Algéria Franciaország szerves része. Ám ezen belül – s ez a második elem – garantálni kell Algéria vallási, nyelvi és kulturális sajátosságát. S végezetül biztosítani kell a francia származásúak és az algériaiak számára a jogok és kötelezettségek teljes és valóságos azonosságát.⁴⁵ Ez a politika lényegében a klasszikus „francia Algéria” modernizált változatának tekinthető, s lényegében az 1947-es státútum maradéktalan alkalmazását jelentette. Éppen ezért nem is tetszett az európai származásúaknak.

Az új főkormányzó politikai koncepciója ha nem is volt radikálisan új, munkatílusa annál inkább tekinthető annak. Február 16-án, nyomban megérkezését követően a felkelők központjának tekintett Aurès hegységbe repült, falvakat látogatott meg. Megdöböntette a nyomor. Úgy vélekedett, hogy mélyreható szociális reformokkal és a nemzeti mozgalom mérsékelt képviselőinek megnyerésével még elejét lehet venni a fegyveres felkelés kiterjedésének. Mindenekelőtt olyan civil és katonai munkatársakkal vette körül magát, akiknek jó helyi ismereteik vannak, és akik a politikai eszközök alkalmazását részesítik előnyben. Így került kabinetjébe Germaine Tillon neves etnográfus, Vincent Monteil ezredes, aki a klasszikus arab nyelven túl a kabilt és a helyi nyelvjárásokat is kitűnően beszélt.

Monteil februárban felkereste Tunéziában a líbiai határ mentén elfogott Ben Bulajt. A vele folytatott beszélgetésből – s nem kihallgatásból –, amelynek nincs hivatalos formája, kiderült, hogy a felkelés nem stabilizálódott, a külföldről remélt segítség nem érkezett meg (Ben Balaj is fegyverekért ment volna Líbiába), a hadsereg túlkapásai (például kínzások) viszont napról napra növelik a felkelők seregét. S a fegyveres harc kirobbanásának is az az oka, hogy Franciaország mindig becsapta az algériaiakat, akiket nem vesz emberszámba, s még az 1947-es státútumot sem alkalmazta.⁴⁶ Monteil tárgyalta az ulemákkal, az UDMA vezetőivel, és más elfogott felkelőktől is értékes információkhoz jutott. Sőt, március 28-án – éjjel, hogy a nyilvánosságot teljesen kizárják – találkozót szervezett meg a nemzeti mozgalom még legálisan politizáló vezetői és Soustelle között, akinél azt is elérte, hogy néhány bebörtönzött MTLD vezetőt (Ben Kedda) szabadon engedjenek.⁴⁷ A főkormányzó – mivel a franciaországi sajtóban cikkek kezdtek megjelenni arról, hogy a katonaságnál kínozzák a foglyokat⁴⁸ – elren-

delte, hogy a hadsereg lélektani hadviselést (gyakorlatilag politikai meggyőzést) is folytasson a lakosság körében. Ugyancsak az ő javaslatára kezdték szervezni 1955 tavaszán a francia tiszték által vezetett algériaiakból álló katonai egységet – közös elnevezéssel a harkikat – a falvak védelmére.⁴⁹

A felkelők – önmagukban nem jelentős, de igen gyakori – akciói, főként márciusban, növelték az európai származásúak és a kormány bizalmatlanságát Soustelle iránt. Párizs a hadviselés jogi kereteinek megteremtése céljából keresztülvitte a szükségállapotról szóló törvény megalkotását és megszavazását április 3-án. A törvény, amelyet egyelőre csak a keleti országrészben vezettek be, lehetővé tette az előzetes letartóztatást, a gyülekezési és sajtószabadság korlátozását, a hosszabb ideig tartó házi őrizetben tartást. A törvényre azért volt szükség, mert a kormány nem ismerte el, hogy háború van. Ha elismeri, az ostromállapot bevezetésére vonatkozó, meglévő törvényt kellett volna életbe léptetni. (Erre eddig csak három alkalommal került sor: a két világháborúban, illetve az 1870-es francia–porosz háborúban.) Ha viszont nem ismeri el a háborút, amint az történt, akkor jogilag csak a hatályos büntető törvénykönyvek alkalmazhatták volna, amely nyilvános tárgyalásokat követelt meg. A jogászok tiltakoztak a törvény elfogadása és bevezetése ellen, mert attól tartottak, hogy önkényes alkalmazása internálótáborok felállításához fog vezetni. Aggodalmuk rövidesen be is igazolódott: az első internálótáborokat – a hosszabb idejű házi őrizetben tartás megszervezésére – 1955 nyarán állították fel, bár erről, s a később felállítottak létezéséről a széles közvélemény csak 1959-ben értesült.⁵⁰

A törvény alkalmazásával egy időben tett nyilatkozataiban a hadügyminiszter kizárta a békés megoldást, s könyörtelen katonai fellépést helyezett kilátásba a felkelőkkel szemben.⁵¹ Ekkor már Soustelle is a fegyveres megoldás felé hajlott, engedélyezte, hogy a hadsereg alkalmazza a kollektív büntetést. Erre viszont a főkormányzó dialógust előnyben részesítő munkatársai lemondtak. Az erőpolitika kerekedett felül.

Az FLN nehéz helyzetbe került, katonailag és jogilag koncentrált támadás indult ellene. Az egy évvel később készült FLN-beszámoló megállapította, hogy a zónák között nem létesült rendszeres kapcsolat, s az eredeti megállapodás ellenére a körzetszervezetek közötti találkozóra sem került sor 1955 elején. Ez azért sem történhetett meg, mert egy parancsnok (Murad Didus) elesett a harcokban, kettőt pedig (Ben Bulaj és Rabat Bitat) foglyul ejtettek. A beszámoló azt is megállapította, hogy a forradalomnak nincs igazi vezetője, s „az FLN pedig még nem született meg”.⁵²

Ebben a kritikus helyzetben vette kézbe Algírban az FLN irányítását a könyörtelenül következetes, a börtönből hosszú éhségsztrájk után 1955 februárjában szabadult Abane Ramdane.⁵³ Április 1-jén röplap formájában felhívást tett közzé. Felszólította az algériaiakat, hogy minden eszközzel segítsék az ALN-t, hagyjanak fel a tartózkodó magatartással, s tömegesen csatlakozzanak a harcolókhöz. Ettől függ a siker. A közömbösség az árulás szinonimája, s az árulókkal szemben az ALN bírósága könyörtelen lesz.⁵⁴ A felhívás jelentősége szinte a november 1-jei proklamációéval ért fel, de az is kiviláglik belőle, hogy a felkelők nem kapták meg a remélt támogatást a lakosságtól.

Ramdane energiát nem kímélő politikai szervezőtevékenységbe kezdett, hogy az ALN köré tömörítse a még habozó nemzeti erőket. Kapcsolatba lépett és megbeszéléseket folytatott Ferhát Abbással, az ulemákkal és az MTLD centralistáknak nevezett képviselőivel. A messzalistákkal viszont nem volt hajlandó tárgyalni, árulónak tekintette őket, és fizikai likvidálásukat hirdette meg, elsősorban Messzaliét. „Őt ki fogjuk végezni” – írta a kairói csoportnak küldött levelében 1955. szeptember 30-án.⁵⁵ Éve-

ken keresztül valóságos polgárháború dúlt a messzalisták és az ALN között Algériában és Franciaországban. A messzalisták franciák ellen harcoló külön fegyveres csoportjai 1955 végén és 1956 elején, különösen az ország keleti részében, Bône és Biskra környékén voltak jelentősek. 1957–1958-ban részben a francia katonaság, részben az ALN számolta fel őket.⁵⁶

Ramdane jakobinus lendületének első halvány eredményei majd csak a nyár folyamán kezdenek mutatkozni. Az algériai probléma internacionalizálásának területén viszont a bandungi értekezlet egyértelműen sikert hozott az FLN-nek. Az el nem kötelezettek alapító értekezletén az FLN küldöttei a tunéziai Szalah ben Juszeft vezette delegáció részeként vettek részt. Szukorno elnök is fogadta az Ait Ahmed vezette algériai küldötteket. A konferencián elfogadott hivatalos dokumentum pedig támogatásáról biztosította „Algéria, Marokkó, Tunézia népének önrendelkezési jogát és függetlenségét, és felszólítja a francia kormányt, hogy késedelem nélkül gondoskodjon ennek a kérdésnek a békés rendezéséről”.⁵⁷ Am önmagában sem Ramdane kitartó tevékenysége, sem a bandungi siker nem lett volna elegendő ahhoz, hogy a felkelők harca új lendületet kapjon, s megerősödjön, ha magában Algériában nem került volna sor újabb jelentős szervezeti fegyveres akciókra.

Murad Didus halála után a körzet parancsnokságát helyettese, a nagy ellenálló múlttal rendelkező, CRUA alapító Juszuf Zigut vette át, aki a nyár elején egy nagyszabású katonai akció szervezését kezdte el. Június 25. és július 1. között összehívta az egyenként nem nagy létszámú harcoló egységek vezetőinek tanácskozását. Itt döntöttek arról, hogy augusztus 20-án – a szokástól eltérően – nappal, a városokban és egyenruhás egységek részvételével támadásokat hajtanak végre katonai és civil célpontok ellen. A tanácskozáson részt vevők visszaemlékezési szerint szilárdan elhatározták, hogy az akciónak döntőnek kell lennie, világossá kell tennie a frontvonalakat, az ingadozókat állásfoglalásra kell kényszeríteni. Ki kell törni a bezártságból, hogy elkerüljék a lassú halált.⁵⁸ S ezt azon az áron is meg kell tenni – volt a véleménye a tanácskozás résztvevőinek –, hogy az áldozatok száma nagy lesz. A harcban kíméletlennek kell lenni, hogy egyértelművé váljon: az európai származásúak és az algériaiak együttélése lehetetlen.

Az akciót augusztus 20-ára tűzték ki, amely egybeesett a marokkói szultán detronizálásának második évfordulójával. Ez csupán véletlen, hiszen nem volt kapcsolat az algériai felkelők és a marokkói gerillák között, akik ugyanezen a napon szintén fegyveres támadásokat hajtottak végre több városban a gyarmati hatalom képviselői ellen. A francia rendőrség, a katonai és civil felderítés biztos információkhoz jutott a készülődésről és az akció dátumát illetően is.⁵⁹ Ennek ellenére a támadások meglepetést keltettek a szervezethez, a résztvevők számát és az akció kiterjedtségét illetően. Augusztus 20-án déli 12 órakor 27 helység ellen indított támadást az összességében inkább szegényesen felfegyverzett több ezer felkelő. A megtámadott városok között volt a tudatosan kiválasztott Philippeville (ma Skikda), amelynek 70 ezer lakosából 28 ezer európai származású volt. A támadók harcmodora a középkori parasztfelkeléseket idézte, mindent és mindenkit elpusztítottak, meggyilkoltak, ami vagy aki a gyarmati uralomra emlékeztetett. Kegyetlenkedésükön (mint például holttestek megcsonkítása) már csak a megtorlás tett túl: a kollektív felelősségre vonást alkalmazva a légierő falvakat törölt le a térképről, a philippeville-i stadionban összezúfolt „gyanús elemeket” legéppuskázták, az európaiakból alakult „szabadcsapatok” büntetőakcióit a hatóságok napokig nem tudták megfékezni. A főkormányzó szerint 71 európai származású és

1273 algériait öltek meg.⁶⁰ A megtorlás algériai áldozatainak száma – s ebben a történések megegyeznek – több ezerre tehető.

Az augusztus 20-án kezdődött, s napokig tartó harcok fordulópontot jelentenek a háború menetében. Az eddigi fegyveres akciók egy-egy összecsapásra korlátozódtak, s azokban 15–20 főnél több algériai alig vett részt. Augusztusban viszont már több ezer fősek voltak a megmozdulások, és először jelentek meg az ALN egyenruhás egységei. A harcok valóban egy népi felkelés jellegét öltötték, katonailag és lélektanilag pedig mindenképpen az FLN győzelmét jelentették. Egyetérthetünk azzal a megállapítással, hogy „november 1. a jeladás volt, augusztus 20. pedig a felkelés”.⁶¹ Az algériaiak és az európai származásúak között tovább növekedett szakadék most már áthidalhatatlanná vált, az integráció mítosza szertefoszlott. Néhány – igaz, tekintélyes személyiség (Albert Camus, Aziz Kessous) – még próbálkozott az életben tartásával.⁶²

A nemzeti mozgalom még legális erői, amelyek korábban nem helyezkedtek szembe mereven Soustelle integrációs politikájával, elfordultak tőle. Szeptember 26-án az UDMA kezdeményezésére a választott testületek algériai képviselői tanácskozást tartottak. A vita tárgya az integrációs politikához, illetve az FLN-hez való viszony volt. A jelen lévő 90 képviselőből 61 elutasította a főkormányzó integrációs tervét, s az FLN politikai programjának elfogadását javasolta. Nyilatkozatot fogalmaztak meg, amelyben a gyakran hirdetett, de soha nem alkalmazott integrációs politikát túlhaladottnak nyilvánították. Megállapították: „A lakosság óriási többsége már az algériai nemzeti eszme gondolatát tette magáévá. Ezután az aláírók cselekedeteit is ez a tény fogja meghatározni.”⁶³

Szeptember 12-én a belügyminiszter betiltotta az AKP-t, mivel – a főkormányzó szerint – az augusztus 20-i felkelésben kommunisták is részt vettek. Tény, hogy a párt ekkor már teljesen elkötelezte magát a fegyveres harc mellett. Erről az utolsó legális központi bizottsági ülésen, 1955. június 20-án döntött. S arról is, hogy megalakítja a Felszabadítás Harcosai nevű saját fegyveres csoportját, elsősorban ott, ahol a kommunisták befolyása viszonylag jelentős (Oran megyében), illetve ahol az ALN-nek még nem sikerült gyökeret eresztenie.⁶⁴ E döntésüknek az lett a következménye, hogy az európai származású tagok elhagyták a pártot, s rohamosan közeledtek a gyarmati status quót mindenáron fenntartani akaró ultrakolonialisták felé, majd rövidesen teljesen befolyásuk alá kerültek. Néhányan, akik maradtak (Maurice Laban, Yveton), mártíromságukkal jelezték a párt tragikus sorsát.

Október elején az ALN a Marokkói Felszabadító Hadsereggel együttműködve kiterjesztette a fegyveres harcot az ország nyugati részére. (Ekkor érkezett az első komolyabb egyiptomi fegyverszállítmány marokkói területen keresztül az algériai felkelőkhöz.) A francia kormány nyomban újabb csapatokat küldött Algériába, ahol így a katonák létszáma a novemberihez képest a háromszorosára (160 ezerre) emelkedett. A lakosság szeptember–októberben tiltakozott először a katonai behívások ellen. Párizsban – és vidéken is – tüntettek a pályaudvarokon, és késleltették a vonatok indulását.⁶⁵ Ezekből a tiltakozásokból született meg az algériai háború elleni békemozgalom, amely szélesebb társadalmi és politikai bázison nyugodott, mint az indokínai háborúval szembeni ellenállás. Elsősorban azért, mert míg az első „szennyes háborúban” hivatásosok, a gyarmatokon – többek között Algériában is – toborzott katonák és a zsoldosokkal feltöltött idegenlégió harcolt, addig Algériában a sorkatonaságot vetették be. A francia lakosság ekkor döbönt rá, mit is jelent az, hogy „Algéria francia föld”. Az 1955 decemberében végzett közvélemény-kutatás szerint a franciák Észak-Afrikát tartották a legfontosabb nemzeti problémának.⁶⁶ A kormány is érzekelte a

lakosság elégedetlenségét, ezért előrehozott parlamenti választások kiírását fontolgatta. Ebben megerősítette a parlament is, amely november 29-én megvonta tőle a bizalmat. A választási kampány fő témája a háború volt, ami egyértelműen jelezte, hogy a Negyedik Köztársaság meghatározó politikai problémájává Algéria – általánosságban a dekolonizáció – vált. S ez az FLN sikerét is jelentette, mert a francia politikai osztály – ha de jure tagadta is – de facto elfogadta létét.

Jegyzetek

A tanulmány az OTKA (T 046272) támogatásával készült a „Nacionalizmus, nemzet, (nemzet)állam a Maghreb-térségben: Algéria” című téma keretében.

¹ Egészen az 1999. június 10-én hozott törvényig a nyolc évig tartó háborút „rendfenntartásnak” nevezték a hivatalos dokumentumokban, és ez számos következménnyel járt (pl. a rész vevő félmillió sorkatonára semmilyen kedvezményre nem volt jogosult, amely minden háborúviseltest megillet).

² A felkelésnek mindmáig legteljesebb feldolgozása: *Ainad Tahet Redanane: Le mouvement du 8 mai 1945 en Algérie*. Alger, 1987.

³ *Annie Rey-Goldzeiguer: Aux origines de la guerre d'Algérie, 1940–1945. De Mers el Kebir aux massacres du Nord-Constantinois*. Paris, 2002. 364–367.

⁴ Liberté, 1945. május 12.

⁵ Liberté, 1952. február 28.

⁶ Manifeste du peuple algérien, février 1943. In: *Claude Collot-Jean Robert Henry* (szerk.): *Le Mouvement national algérien. Textes 1912–1954*. Paris, 1978. 105–114.

⁷ La République algérienne, 1950. január 22.

⁸ *Mohamed Habri: Le FLN. Mirage et réalité, des origines à la prise du pouvoir (1945–1962)*. Paris, 1980. 38–39.

⁹ 1926-ban született, 1956-ban letartóztatták. 1962-ben, a függetlenség kikiáltásakor szabadult, azóta szüntelenül ellenzékben van. A Szocialista Erők Frontjának vezetője.

¹⁰ *Hocine Ait Ahmed: L'esprit d'indépendance, 1943–1952. Mémoires d'un combattant*. Alger, 2002. 133–136.

¹¹ 1916-ban született, 1956-ban őt is letartóztatták. 1962–1965 között köztársasági elnök. Ekkor Bumedien puccsal megbuktatta. 1980-ig házi őrizetben volt. Szabadulása után egy ideig mérsékelt iszlám színekben politizált. Az 1990-es évek második felében felhagyott az aktív politizálással.

¹² Bulletin politique mensuel, 1954. április. In: Archives militaire. Service historique de l'armée de terre I H 1202. In: *La guerre d'Algérie par les documents. 2. k. Les portes de la guerre: des occasions manquées à l'insurrection*. Szerk.: *Jean-Charles Janffret*. Service historique de l'armée. Château de Vincennes, 1998. 435. (A továbbiakban: *La guerre d'Algérie 2.*)

¹³ *Mohamed Fathi al Dib: Abdel Nasser et la révolution algérienne*. Paris, 1985. 16. (A szerző Nasszer titkosszolgálatának vezetője volt.)

¹⁴ Bulletin politique mensuel, 1954. május. In: *La guerre d'Algérie 2.* 447.

¹⁵ *Mohamed Budiaf: La préparation du 1er novembre*. Paris, 1976. 33.

¹⁶ *Mohamed Budiaf* (1919–1992): 1956-ban letartóztatták. A függetlenség után ellenzékbe vonult, és Marokkóba távozott. 1990-ben az iszlamista elöretörést megakadályozó katonák hazahívták, és államfővé nevezték ki. Két évvel később merénylet áldozata lett. *Ben Bulaj* (1971–1956): 1955-ben elfogták, halálra ítélték, de megszökött. Egy évvel később egy rádióba épített pokolgép végzett vele, amit a francia titkosszolgálat juttatott el hozzá. *Ben Mhidi* (1923–1957): 1957-ben Algírban fogták el és halálra kínozták. *Murad Didus* (1922–1955): 1950 óta illegálisban volt. Egy összecsapásban veszítette életét. *Rabat Bitat* (1925–): 1955-ben Algírban letartóztatták. A függetlenség után felelős tisztségeket töltött be. Egy ideig még Bumedien halála (1978) után is politizált. *Belkaszem Krim* (1922–1970): 1947 óta a hegyekben élt, kétszer ítélték halálra. 1962 után ellenzékbe szorult, Frankfurtban gyilkolták meg. *Mohamed Kider* (1912–1967): a világháború után a francia parlament, majd az algériai gyűlés tagja. 1956-ban letartóztatták. 1962 után ellenzékben volt, Madridban gyilkolták meg.

¹⁷ Idézi *Yves Courrière: Les fils de la Toussaint*. Paris, 1968. 217.

¹⁸ A kiáltvány szövege: *Henri Alleg* (szerk.): *La guerre d'Algérie*. Paris, 1981. III. k. 510.

¹⁹ *Gilbert Meynier: L'Histoire intérieure du FLN (1954–1962)*. Paris, 2003. 167.

²⁰ *Henri Alleg*: i. m. I. k. 430.

²¹ Rapport de police. Renseignements généraux. 1954. november 2. Archives du Wilaya d'Alger.

²² *Fabienne Mercier-Bernadot: La „Toussaint rouge”: que savaient les pouvoirs publics?* In: *La guerre d'Algérie Magazine*. 6. sz. 35.

- ²³ Le Monde, 1954. november 7.
- ²⁴ Journal officiel de la République française, 1954. november 13. 4967.
- ²⁵ Uo. 4945–4947.
- ²⁶ Le Monde, 1954. november 21–22.
- ²⁷ Idézi: *Georges Fleury*: La guerre en Algérie. Paris, 1993. 17.
- ²⁸ Interjú William Sportisse-szal, Párizs, 1999. december 15.
- ²⁹ A rádióadó története: *J. Nagy László*: „A nemzeti függetlenség és a béke hangja”. A Magyar Rádió arab nyelvű adása (1954. május–1955. október). In: Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára. Pécs, 2000. 301–306.
- ³⁰ Afrique du Nord (Articles et documents), Secrétariat général du gouvernement. Présidence du Conseil. 42. sz. Archives d’outre-mer, Aix en Provence 36H1.
- ³¹ Cahiers de l’Orient contemporain, 1955. 154.
- ³² Magyar Országos Levéltár Külügyminisztérium iratai. Párizsi követség Tük XIX-J-1-j 5. doboz 003027/1 sz. irat (1955. május 28.).
- ³³ *Samya el Machat*: La question algérienne en 1954 à travers les archives du Département d’État. In: Revue d’histoire maghrébine, 61–62. sz. 42.
- ³⁴ *Sanya el Machat*: Les États-Unis et l’Algérie. De la méconnaissance à la reconnaissance 1945–1962. Paris, 1996. 36.
- ³⁵ République algérienne, 1954. november 12.
- ³⁶ Algérie libre, 1954. november 5.
- ³⁷ *Ahmed Nadir*: Le mouvement réformiste algérien et la guerre de libération nationale. In: Revue d’histoire maghrébine, 4. sz. 175–176.
- ³⁸ L’Humanité, 1954. november 9.
- ³⁹ *Annie-Rey Goldzeiger*: La gauche française et le 1er novembre 1954. In: Retentissement de la Révolution algérienne. Alger–Bruxelles, 1985. 254.
- ⁴⁰ L’Alger républicain, 1954. november 2.
- ⁴¹ Liberté, 1954. november 18., 1955. január 13.
- ⁴² Rapport de police. Renseignements généraux 1954. december 14. Archives du Wilaya d’Alger.
- ⁴³ *Henri Alleg*: i. m. I. k. 478.
- ⁴⁴ *Maria Roma*: Le gouvernement Mendès-France et le maintien de l’ordre en Algérie. In: Militaire et guérilla dans la guerre d’Algérie. Szerk.: *Jean-Charles Jauffret et Maurice Vaisse*. Paris, 425–426.
- ⁴⁵ *Jacques Soustelle*: Aimée et souffrante Algérie. Paris, 1956. 207.
- ⁴⁶ *Yves Courrière*: La guerre d’Algérie. II. k. Paris, 1969. 24–27.
- ⁴⁷ *Bernard Droz-Evelyne Lever*: Histoire de la guerre d’Algérie 1954–1962. Paris, 1991. 68–69.
- ⁴⁸ Különösen nagy visszhangot váltott ki az a cikk, amely a Gestapóhoz hasonlította a vallatókat: *Claude Boudet*: Votre Gestapo d’Algérie. L’Observateur, 1955. január 13. Aussares tábormok, akit a rend helyreállítására küldtek 1955 elején Algériába, botrányt keltő könyvében – amelyben elmeséli, hogyan kínzott halálra FLN-tagokat vagy szimpatizánsokat – leírja, hogy „a kínzásokról Párizsban mindenki tudott”. *Général Aussares*: Services spéciaux Algérie. 1955–1957. Paris, 2001. 38.
- ⁴⁹ *Charles-Robert Ageron*: Les supplétifs algériens dans l’armée française pendant la guerre d’Algérie. 20e siècle. In: Revue d’histoire maghrébine, 48. sz. 3–20.
- ⁵⁰ A táborkról készült félhivatalos jelentést Michel Rocard készítette 1958-ban, s a sajtó a következő évben közölte belőle részleteket. *Michel Rocard*: Rapport sur les camps de regroupement et autres textes sur la guerre d’Algérie. Paris, 2003. Milliónál jóval magasabb volt azok száma, akik a háború alatt ezekben a táborkban hosszabb-rövidebb időt töltöttek. Tulajdonképpen ezt a módszert alkalmazták – továbbfejlesztve – az amerikaiak a vietnami háborúban, amikor létrehozták a „stratégiai falvakat”.
- ⁵¹ Le Monde, 1955. május 14.
- ⁵² Rapport de coordination et d’exécution. Nagd. In: Revue d’études et de critique sociale, 12 sz. 193.
- ⁵³ *Abane Ramdane* (1920–1957): az MTLD tagja. 1950-ben letartóztatták és bebörtönözték. Szabadulásakor, 1955-ben nyomban csatlakozott az FLN-hez, s az algíri körzet vezetője lett. Ő szervezte meg az FLN első kongresszusát 1956-ban. A katonai vezetők belső intrikáinak áldozata lett. Marokkóban gyilkolták meg 1957 decemberében.
- ⁵⁴ *Khalfa Mameri*: Albane Ramdane. Héros de la guerre d’Algérie. Paris, 1988. 142.
- ⁵⁵ *Mabranh Belhocine*: Le courrier Alger-le Caire, 1954–56. Alger, 2000. 91.
- ⁵⁶ *Jacques Vallette*: Militants et combattants messalistes 1954–1962. In: Des hommes et des femmes en guerre d’Algérie. Szerk.: *Jean-Charles Jauffret*. Paris, 2003. 331–332.
- ⁵⁷ A konferencia záróközleménye. Szabad Nép, 1955. április 25.

⁵⁸ *Charles-Robert Ageron*: L'insurrection du 20 août 1955 dans le Nord-Constantinois. De la résistance armée à la guerre du peuple. In: La guerre d'Algérie et les Algériens 1954–1962. Szerk.: *Charles-Robert Ageron*. Paris, 1997. 32.

⁵⁹ *Général Aussares*: i. m. 49.

⁶⁰ *Soustelle*: i. m. 125.

⁶¹ *Henri Alleg*: i. m. I. k. 557. A hivatalosnak tekinthető *Année politique* c. évkönyv is a „felkelés” (insurrection) szót használja, míg a november elsejei akciókat „eseménynek” vagy „terrorista cselekményeknek” nevezte. *Année politique*, 1954. 1955. 234.

⁶² *Communauté algérienne*, 1955. október 1. A lap a két közösség közötti dialógus fenntartásáért küzdött. A helyzet azonban oly mértékben elmérgesedett, hogy a szerkesztők néhány szám után beszüntették. *Olivier Todd*: Albert Camus. Budapest, 2003. 472–494.

⁶³ La déclaration des 61. 1955. szeptember 26. In: *Henri Alleg*: i. m. III. k. 521–522.

⁶⁴ *Mohamed Teguia*: Algérie en guerre. Alger, 1988. 281–282. Az egységek 1956-ban beolvadtak az ALN-be.

⁶⁵ *Jean-Pierre Vittori*: La vraie histoire des appelés d'Algérie. Paris, 2001. 23–28.

⁶⁶ *Henri Alleg*: i. m. III. k. 524.